

ד"ר מיכאל ליטמן

חובת האשה ללכת אחרי בעלה בפסיקתם של חכמי מצרים בימי הביניים*

ראשי פרקים

- א. קשיים כלכליים
- ב. אלימות הבעל
- ג. סביבה לא הגונה
- ד. מחלת הבעל
- ה. מסקנות
- ו. למהותה של התשובה
- ז. תשובת רבי חיים כפוי

שנינו במשנה בשלהי מסכת כתובות¹ "... אין מוציאין מעיר לעיר, ומכרך לכרך; אבל באותה הארץ, מוציאין מעיר לעיר, ומכרך לכרך, אבל לא מעיר לכרך, ולא מכרך לעיר. מוציאין מנוה הרע לנוה היפה, אבל לא מנוה היפה לנוה הרע. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף לא מנוה הרע לנוה היפה מפני שהנוה היפה בודק".

בדרך כלל משמש מקור זה אסמכתא לפסיקה בדבר חובת האשה ללכת אחרי בעלה בנסיבות מסוימות, ואם תסרב, תפסיד את כתובתה.² בהמשך מביאה הגמרא³ את המשנה והברייתא בדבר חובת העלייה לארץ ישראל וכפיית בני הזוג זה את זה לעשות כן. אכן, נושא זה יש לו קשר עם חובת האשה ללכת אחרי בעלה, אך משום שרבים דשו בו, אין ענייננו לעסוק בו במאמר זה.⁴ פטור בלא כלום אי אפשר, נסתפק אפוא בהערה של ר' יעקב

* תודתי נתונה לרב מי רזיאל, ראש המכון הגבוה לתורה באוניברסיטת בר אילן, שהואיל בטובו לקרוא את המאמר.

1 פייג, מ"י, מסכת כתובות ק"י, א.

2 רמב"ם, נשים, הלכות אישות, פייג, הי"ז. בית יוסף, טור אהע"ז, סי' עה.

3 כתובות שם, עמ' ב.

4 לספרות הדנה בכפייה לעלות לא"י, ראה: נ' רקובר, אוצר המשפט, מפתח ביבליוגרפי למשפט העברי, חי"א, ירושלים, תשל"ה, עמ' 368. ד' כ"ץ, מי חיגר (עורכים), פסקי דין של בתי הדין הרבניים בישראל, מפתח מאוגד, כרכים א-טו, עמ' 20-23. רבי שמואל סלאנט, בדין כפייה לעלות לארץ ישראל, צפונות יא (תשנ"א) עמ' מו-מו. י' שביב, "יחיד וצבור במצות ישוב ארץ

קאשטרו, המרא דאתרא של מצרים במחצית השנייה של המאה הטי"ז וראשית המאה היי"ז⁵ שנשאל בנדון ותשובתו -

"להיות שדברי הדפוס מצויים ביד כל אדם, לא אאריך ומה גם עתה בדברי השגור בפי האנשים והנשים דאשה שלא רצתה לעלות עם בעלה לארץ ישראל, תצא בלא כתובה ולא תוספת, ואינה נוטלת כי אם בלאותיה הקיימים. אפילו מנוה היפה לנוה הרע ואפילו ממקום שרובו ישראל למקום שרובו עכו"ם. ואפילו למה שחדשו האחרונים ז"ל⁶ דדוקא כדאפשר בלא סכנה, הלא הם ז"ל כתבו בהדיא דמנא אמון ולמעלה כופין לעלות דרך יבשה וגם דרך ים בימות החמה אם אין שם לסטים ע"כ. וגם כי מורינו הרב הגדול מוהר"ר דוד ן' זמרא ז"ל כתב בתשובה סימן תי"ז⁷ דלא דיינין השתא הכי מפני שאין הפרנסה מצויה שם בארץ ישראל ויש לחוש לרמאים שירצו להוציא נשותיהם בלא כתובה ע"כ. על כל אלה בנידון דידן ידוע הוא בעונות הרבים שהפרנסה מעוטה ופחותה במצרים בזמן הזה ובפרט תורת צדקה ללומדי התורה מצויה שם (בארץ ישראל מ.ל.) מכל תפוצות הגולה. ועוד שמסתפקים שם במועט, שאין כאן חשש רמאות כמו שבא בשאלה..."⁸

כאמור, לנושא של חובת העלייה לא"י וכפיית בני הזוג זה את זה, יש אספקטים הלכתיים, כלכליים, חברתיים, פוליטיים ובטחוניים, על כן אין ענייננו לעסוק בו עתה. כמו כן לא נדון במסגרת זאת בחובת האשה לגור עם הורי הבעל שגם הוא נושא נכבד בעל משמעויות הלכתיות וחברתיות וראוי למחקר היסטורי וסוציולוגי נפרד. מטרתנו לבדוק את ההתייחסות של חכמי מצרים במאות ט"ז-י"ז לחובת האשה ללכת אחרי בעלה במקרים שלא הוזכרו במשנה לעיל ואולי אף סותרים אותה. כסיכום למאמר נביא תשובה משו"ת ר' חיים כפוסי בכ"י (להלן: רח"כ) שיש בה חידושים מסוימים.

ישראל, תחומין ב (תשמ"א), עמ' 412-420. יי זיסברג, "סכנת דרכים בעליה לא"י", תחומין יז (תשנ"ז), עמ' 86-95.

5 לתולדות חינו, ראה א' שוחטמן (מהדיר), שו"ת מהר"ם גאויזון, ח"א, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 80-81. להלן: שו"ת מהר"ם גאויזון... ספר דברי יוסף לרי יוסף סמברק, מהד' שי שטובר, ירושלים, תשנ"ד, במפתח. להלן: סמברי...

6 שו"ת הרשב"ש, מהד' מי סובל, ירושלים, תשנ"ח, סוף סי' א, עמ' ד.

7 שו"ת הרדב"ה, ח"ג, פיורדא תקמ"א, הסימן הוא ת"י.

8 שו"ת אהלי יעקב, ליוורנו, תקמ"ג, סי' נא. להלן: שו"ת אהלי יעקב.

א. קשיים כלכליים

במקורות שאותם בדקנו⁹ אין התייחסות רבה לבעיה שלנו. במקרים הבודדים שמצאנו, מדובר בחובת האשה ללכת אחרי בעלה גם אם הוא הבטיח לה במפורש שלא יוציא אותה ממדינה זאת למדינה אחרת,¹⁰ או שהתנה עמה שתלך אתו למקום פלוני ואח"כ האשה התחרטה. הרדב"ז,¹¹ מרא דאתרא של מצרים במחצית הראשונה של המאה הטי"ז, נשאל על ראובן (פ') שנשבע לאשתו בשעת כניסתו לחופה שלא להוציאה ממדינה זו למדינה אחרת -

"... ועתה ראובן אומר שאינו יכול להתפרנס במדינה זו בריווח שמוזנותיה הם ביוקר, ששיבת הכרכים קשה ורוצה לעקור דירתו ממדינה זו, ורוצה ללכת לדור למדינה אחרת שמוזנותיה הם בזול... ולאה אשתו אינה רוצה ללכת עמו. ילמדנו רבינו אם יש כח ביד ראובן לכוף לאשתו ללכת עמו או לאו..."¹²

תשובת הרדב"ז היא חד משמעית. כן! משום החשש שהבעל יבוא לידי עניות, מתירין לו את השבועה, גם אם האשה תסכים לחיות בדוחק במקומה "... הא ליתא דלא אזלין בתר שיבוש דעתה, דאורחא דמלתא דבשביל דוחק שמוזנות וחוסר הפרנסה מוחלת היא כל תנאי שבעולם. וכיוון דסתם נשים מוחלות, זאת בטלה דעתה אצל כל הנשים..."¹³

9 שו"ת מהר"ם אל אשקר, מהד' יי גליס, ירושלים, תשי"ט, שו"ת הרדב"ז, חלקים א-ב, ויניציאה תקי"ט, ח"ג, פיורדא תקמ"א. ח"ד, ליוורנו, בי"ת, ח"ה, ליוורנו תקע"ת. ח"ח, בני ברק, תשל"ח. שו"ת אחלי יעקב. שו"ת ר' בצלאל אשכנזי, מהד' מי בוחבוט, ירושלים, תשנ"ד. שו"ת מהר"ם גאויזון. שו"ת רח"כ בכ"י. שו"ת דרכי נעם לר' מרדכי הלוי, ויניציאה, תני"ז. שו"ת גנת ורדים לר' אברהם הלוי, חלקים א-ב, קושתא תע"ו-תע"ז.

10 = ע"ר.

11 על הרדב"ז ראה מאמרי "המשפחה היהודית במצרים" בתוך: י"מ לנדאו (עורך), תולדות יהודי מצרים בתקופה העות'מאנית (1517-1914), ירושלים, תשמ"ח, עמ' 217 הערה 3. להלן: לנדאו, תולדות. ש"ז הבלין, רבי אברהם הלוי מחבר גנת ורדים ובני דורו. דיסטריציה, ירושלים, תשמ"ג, עמ' 8 הערה 22. עמ' 75 הערה 193. להלן: הבלין, דיסטריציה. סמברי, במפתח.

12 שו"ת הרדב"ז, ח"א, סי' תקט.

13 שם, שם.

הרדב"י הלך כאן בעקבות פסיקתו של ר' ישראל איסרלין בעל תרומת הדשן שגם הביא ראיות לכך.¹⁴ כמסקנה מפסיקה זאת, ברור לרדב"י שאם הבעל התנה בכתובה "שתלך עמו לכל מקום", קל וחומר שיכול לכפותה.¹⁵ ראוי לציין כי השיקול הכלכלי הוא דומיננטי ביותר בפסיקותיו של הרדב"י ומוצא את ביטויו גם בהתייחסותו לחובת העלייה לארץ ישראל שהוא פוטר, בין השאר במקרים של קשיים כלכליים,¹⁶ ושוב בהיתר בדיעבד שהוא נתן לשיבת יהודים במצרים בגלל קשיים כלכליים בארץ ישראל ובשאר הארצות.¹⁷ כיוצא בזה, גישתו הביקורתית של הרדב"י למתן פטור מוחלט ממסים לתלמידי החכמים,¹⁸ והתנגדותו להתפרנס מלימוד תורה.¹⁹ הרדב"י ער מאוד למציאות החיים ולהשלכות הכלכליות והחברתיות הקשות שיש לחוסר הפרנסה או לקנאה על רקע כלכלי. גישתו הפרגמטית בפסיקה מתגלה לנו גם במקרים אחרים.²⁰

ב. אלימות הבעל

במקרה אחר נשאל הרדב"י על ראובן (פ') שביקש להעתיק את דירתו מבית חמו בגלל שהם מחרפים ומגדפים אותו. האשה ממאנת לצאת מבית אביה עד שישבע הבעל שלא ימכור עוד מנדונייתו ושלא יכה אותה.²¹ במקרה זה מסרבת האשה ללכת אחרי בעלה מחשש לאלימות שלו, בעוד המגורים בבית הוריה מעניקים לה ביטחון מסוים.

- 14 ספר תרומת הדשן לר' ישראל איסרלאן, מהד' ש' אביטן, חלק ראשון – שאלות ותשובות, ירושלים, תשנ"א, סי' רטו עמ' קנח להלן: תרומת הדשן...
- 15 שו"ת הרדב"י, ח"א, סי' תלה. ח"י, סי' טו.
- 16 שו"ת הרדב"י, ח"א, סי' תני"ד. ח"י, סי' תי"ט, ת"י.
- 17 פירוש הרדב"י מכ"י למשנה תורה, הלכות מלכים ה, ז-ת. שו"ת הרדב"י, ח"ד, סי' עג. מצודת דוד, טעמי המצוות לרדב"י (על דרך הסוד), זאלקווא, תרכ"ב, מצוה תקצ"ב. לספרות הדנה באיסור הישיבה במצרים, ראה מאמרי "העליות לארץ ישראל ממצרים בשלהי התקופה הממלוכית וראשית השלטון העות'מאני", קתדרה 23 (תשמ"ב) עמ' 47 הערה 2. הבלין, דיסטריחה, עמ' 1-2 הערות 1-3. ע' יוסף, שו"ת יחווה דעת, ח"ג, ירושלים, תשי"ס, סי' פ"א. ש' גורן, "בענין ביקור במצרים", פרי הארץ א, כסלו, תשמ"א, עמ' 4-14.
- 18 שו"ת הרדב"י, ח"ב, סי' תשנ"ב. וראה מאמרי "יחסו של הרדב"י לבעיות חברתיות", שנתון מכללת אורות ישראל א (תשמ"ט) עמ' 152-155 ובהערות שם.
- 19 רדב"י למשנה תורה, הלכות שמיטה ויובל, פ"ג, ה"ג.
- 20 ראה מאמרי "חזרת השי"צ – ההלכה והמציאות ההיסטורית", טללי אורות ז' (תשנ"ז) עמ' 81-92.
- 21 שו"ת הרדב"י, ח"ג, סי' תמו.

אלימות כלפי נשים ביה"ב הייתה מצויה בכל קהילות ישראל, הן במזרח המוסלמי והן במערב הנוצרי. התופעה נדונה כבר במחקריו של א' גרוסמן ובמחקרים אחרים עליהם הוא הצביע.²² לדעתו, אלימות כלפי נשים הייתה שכיחה בחברה היהודית במצרים הרבה מעבר למה שהיא מצטיירת בשרידי הגניזה. המחבר גם מאמץ את השערתו של ש"ד גויטיין "... ששלושה גורמים עיקריים הביאו לכך: המציאות בחברה המוסלמית שבתוכה חיו ופעלו היהודים, נשואין מגיל צעיר, ראיית ההכאה כמכשיר חשוב במערכת החינוך בכללותה..."²³.

הרדב"ז בתשובתו מגנה את התופעה של הכאת נשים אלא אם כן היא נעשית לצורכי חינוך:

"... כבר ידעת שהמכה את אשתו עובר בלאו דכתיב (דב' כה, ג) פן יוסיף להכותו וכו'. דמ"ש אשתו ומ"ש חבירו, ומ"מ אם (היא) עושה דברים בלתי הגונים לפי תורתנו, יש רשות ליסרה ולהכותה להחזירה למוטב כיון שהיא ברשותו. אבל אינו רשאי להכותה בשביל הדברים הנוגעים אליו שהרי אינה שפחתו... ואדרבא, אם מכה אותה תדיר עונשין אותו..."²⁴.

המסקנה היא, שהאשה אינה חייבת לעזוב את בית הוריה ואין לה דין מורדת, עד שישבע הבעל ששוב לא יכה אותה ולא ימכור מנכסי נדונייתה שהיו עילה לקטטות.²⁵ בכל מקרה קובע הרדב"ז שאין הכאת האשה יכולה להיות עילה לכפות על הבעל לגרש ואף להסתייע לשם כך בשליטים נכריים. את הנימוק לכך הוא נותן בתשובה אחרת שאף היא דנה בהכאת נשים וזו לשונו: "... פעם מכה אותה ופעם משמת אותה, פעם מבזה אותה ופעם מכבד אותה במלבושים

22 א' גרוסמן, יחסם של חכמי ישראל בימי הביניים אל הכאת נשים (מאות 8-13), דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, חטיבה ב, כרך א, ירושלים תשי"ן, עמ' 117-124. Medieval Rabbinic Views of Wife-Beating, Jewish History, 5 (1991) pp. 53-62. במאמרו: אלימות כלפי נשים בחברה היהודית הים תיכונית בימי הביניים. בתוך: "עצמון (עורכת), אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות, ירושלים תשנ"ה, עמ' 183-207. מי וולף, הפעלת כוח מצד בעל כלפי אשתו. בתוך: "ני אילן (עורך), עין טובה, דו שיח ופולמוס בתרבות ישראל, תשנ"ט, עמ' 639-663. (לא צויין מקום ההדפסה).

23 שם, שם, עמ' 198, 201.

24 רדב"ז, שם, שם.

25 השווה את הפסיקה בימינו לגבי מגורים עם בעל אלים. מ' דרורי, דירת בני הזוג בפסיקתם של בתי הדין הרבניים ושל בתי המשפט האזרחיים. שנתון המשפט העברי ט"ז-י"ז, ירושלים, תשי"ן-תשנ"א, עמ' 104-106.

נאים...²⁶ האם פסיקתו של הרדב"ז מקורה בתורתם של גאוני בבל שחששו לגט מעושה בכגון זה כפי שסבור א' גרוסמן²⁷ או שמא יש כאן עמדה עצמאית של הרדב"ז המבין את תהפוכות החיים ואת המורכבות שבחיי הנישואין ולכן פסק כפי שפסק? קטונתי מלהכריע.

ג. סביבה לא הגונה

כמשקל-נגד להתנהגות האלימה של הבעל, ראוי להביא מקרה של אשה שמתעקשת לגור בסביבה של פריצים, בטענה שהבעל הבטיח לה בכתובה שתדור במקום שתרצה. ר' מאיר גאוזון, מחכמי מצרים במאה ה-ט"ז²⁸ שנשאל על כך מביע דברים קשים נגד אותה אשה שבחרה "ללכת בדרכי הפרוצות הארורות, שאזהרת בעלה לבל תדור במקום בני אדם שאינם מהוגנים היתה כהלכתה... ובמה שקינא לה שלא תדבר עם איש פי' ישא ברכה... ומה שהתנת עמו בכתובתה שידור במקום שתרצה, אן סהדי שלא נתכוון בעלה אלא שתדור במקום הגון וכשר..."²⁹ המסקנה, יש לה דין מורדת והפסידה כתובתה.

ד. מחלת הבעל

סיפור פיקנטי במקצת הובא להכרעה הלכתית לפני ר' מרדכי הלוי מחכמי מצרים במאה הי"ז³⁰ ומעשה שהיה כך היה. גביר יהודי מגבירי קושתא נאלץ להתלוות למושלה של מצרים ושהה כאן ימים רבים בלא אשתו. במשך הזמן חלה במחלת המלאנקוניה³¹ ומצבו החמיר. על פי עדותו של רופא מומחה נוצרי, סיבת המחלה היא אי קיום יחסי אישות והצטברות של תאי הזרע בגוף. הגביר לא יכול לשוב לביתו, לשבת עם אשתו מפני רוח המושל ודינא דמלכותא. הבעיה שהתעוררה היא האם אפשר להתיר לו לשאת אשה שנייה, למרות השבועה שנשבע לאשתו שלא לישא אחרת על פניה בלא רשותה.³² אף כי ארצות המזרח ובכלל זה מצרים, לא קיבלו על עצמן את תקנת רגמ"ה באיסור ביגמיה, הרי לקיחת שתי נשים או יותר לא הייתה נפוצה. במצרים נהגו

26 שו"ת הרדב"ז, ח"ד, סי' קנז.

27 גרוסמן, שם, עמ' 189, 202, וראה לנושא זה מ' פרישטיק, "אלימות פיזית של בעלים כעילה לקבלת גט בהלכה היהודית ובשיפוט הרבני", דיני ישראל, יז (תשנ"ג-תשנ"ד), עמ' צג-ק"ח.

28 לתולדות חייו ראה שו"ת מהר"ם גאוזון, ח"א, עמ' 29-40.

29 שם, כרך ב' סי' נח (סי'ד), עמ' רכא.

30 לתולדות חייו ראה: הבלין, דיסרטציה, עמ' 185-190.

31 ביוונית מרה שחורה. מחלת נפש, מצב של דיכאון ממושך. ראה: ערך דיכאון באנציקלופדיה עברית כרך יב, עמ' 611-613.

32 שו"ת דרכי נעם, יור"ד, סי' כו.

עוד מראשית המאה ה-י"א, לכתוב בכתובות שלא יוכל הבעל לשאת אשה נוספת שלא ברשות אשתו הראשונה. הבטחה זאת נשמרה בקפדנות רבה.³³ ר' מרדכי הלוי מברר ארוכות את הקשר בין המלנכיה ותועלת התשמיש על פי הספרות הרפואית של אותם הימים בעיקר ספרו של י' סינא³⁴ ומגיע למסקנה שמדובר בספק נפשות ועל כן "...אין סחדי דניחא לה לאתתא זידיה שיצילו את בעלה ממות...". פסק זה נתקל כנראה בביקורת של כמה חכמים שלא פורט שמם, בטענה שאפשר היה לשלוח ולקרוא לאשתו שתבוא למצרים ללא הצורך להתיר את השבועה. תשובתו של ר' מרדכי הלוי:

"... גם זה הבל ורעות רוח שאף אם תמצא לומר שבדבורו הקל היתה באה לכאן מה שאין כן האמת, מכל מקום לו יהי כדבריהם, מי מפיס דבין כך וכין כך לא תארע לו התקלה המזומנת לבא עליו כפי דברי הרופאים".³⁵

הערת אגב זאת, אולי מלמדת שגם במקרה כזה, אין כל ודאות שאפשר לכפות על האשה ללכת אחרי בעלה.

ה. מסקנות

מן החומר שליקטנו קשה להגיע למסקנות חד-משמעיות לגבי דרכי הפסיקה של חכמי מצרים בנושא של חובת האשה ללכת אחרי בעלה במקרים שלא פורשו במשנה. המקרים שהוזכרו הם ספוראדיים ואין אפשרות להקיש ממקרה למקרה. כמו כן לא נעשתה השוואה עם פסיקות דומות בארצות אחרות ובתקופות אחרות, דבר המקשה על הסקת המסקנות. נראה בכל זאת כי במקרים של אילוצים כלכליים, הנטייה אצל חכמי מצרים הייתה לחייב את האשה ללכת אחרי בעלה. כך עולה גם מהתשובה בכתב יד של רח"כ שאנו מפרסמים בהמשך. רח"כ לא רק סומך בשתי ידיו על פסיקותיהם של בעל תה"ד

33 ראה מאמרי "המשפחה היהודית במצרים", לנדאו, תולדות, עמ' 225, 230-231 ובהערות שם. ולאחרונה, מאמרו של א' וסטרייך "מצוות פרייה ורבייה באימפריה העות'מאנית" בתוך: מ"ע פרידמן (עורך), תעודה יג, אישות ומשפחה בהלכה ובמחשבת ישראל, ת"א, תשנ"ז, עמ' 222-230.

34 אבן סינא, אלקאנון פי אלטב (בערבית), כרך ב' אופן עשרים, (בשו"ת דרכי נעם, יור"ד, סי' כו כתוב "אופן עשירי), דפוס בולאק, קהיר, עמ' 567-568. תודתי נתונה לפרופ' צ' לנגרמן מהמחלקה לערבית באוניברסיטת בר אילן על איתור המקום אצל אבן סינא.

35 שו"ת דרכיו נעם, שם.

והרדב"ז כנגד הבית יוסף³⁶, אלא מקצין את הנימוק הכלכלי עד כדי לראות בעצם השאיפה לביטחון כלכלי, דחף שאין לאדם שליטה עליו ולכן הוא בחזקת אנוס לגבי יצרו.

"... כי מי יוכל לכבוש את יצרו שישמע לקול מלחשים, להניח מקום מוכן ומזומן מאוכלי המן, דבר קצוב וחדש נכנס וחדש יוצא ואכלו את חוקם מדי ספקם בהשקט ובשלוה וילך לנוע על העצים, בודאי אין לך אנוס גדול מזה דמ"מ אנוס הוא כופין את אשתו ללכת אחריו ויהיה שלום בחילם..."³⁷ אכן כבר קדם לו בפסיקה זאת, ר' אברהם מונסון, אותה אישר רבו, ר' בצלאל אשכנזי. שניהם מתכמי מצרים במחצית השנייה של המאה ה-ט"ז.³⁸

ו. למהותה של התשובה

רח"כ, דיין ופוסק במצרים במחצית השנייה של המאה ה-ט"ז וראשית המאה ה-י"ז (נפטר בשצ"א), השאיר לנו בין השאר קובץ שו"תים המצויים בשני כתבי יד דומים. האחד הוא כ"י הנמצא בבית המדרש לרבנים עייש שכטר בניו יורק סימונו R1454 כולל עייט תשובות (א-עט),³⁹ השני הוא כ"י קאופמן המצוי באוסף של מדעי המזרח 133 בספריית האקדמיה ההונגרית למדעים בבודפשט, כולל לייב תשובות (א-לב). התשובה האחרונה אינה שלמה.⁴⁰ נוסף על אלה פרסם הרב י"מ טולידאנו מכתב יד שלישי תשובות אחדות על אודות הריב אשר היה בין רח"כ לבין ר' בצלאל אשכנזי. כ"י זה היה לדברי הרב טולידאנו "כ"י ישן, אחזה בו האש עד שאותיותיו פורחות ובקושי עלה בידי להעתיקם.⁴¹ תשובה טו

36 בית יוסף, טור אהע"ז, סי' עה, ד"ה: כתוב בתרומת הדשן (סימן רטו) על מי שנשא אשה... ואין דבריו נראים בעיני...".

37 שו"ת רח"כ, סי' מט, דף עט, א.

38 שם, דף עת, א. ראה עליהם: שו"ת מהר"ם גאויזון, עמ' 66-67, 71-72. שו"ת ר' בצלאל אשכנזי, מהד' מי' בוחבוט במבוא (אין ציון העמודים). סמברי, במפתח.

39 מספרו במכון בן צבי 592.

40 מספרו במכון לתצלומי כתבי יד עבריים בירושלים 4505.

41 י"מ טולידאנו, קונטרס שלש תשובות בדין נדרי אונסין מרבי הגדול הקדוש מוהר"ר ר' חיים כפואי בעל הנס ומוהר"א גאביזון ז"ל, הוסיאטין, תרס"ח. תשובות אלה מופיעות בשינויים קטנים בכתבי היד שלפנינו בסימנים ח-יא, כ"י נ"י דפים יא, א-כה, ב. תשובה ט' מופיעה גם בשו"ת ר' בצלאל אשכנזי, סי' לב.

מכ"י נ"י פרסם מ' בניהו כנספח למאמרו על "אניות טעונות צמר וכסף ששלחה קהילת קושטא לעזרתה של צפת".⁴²

שתי תשובות ראשונות ותשובות סו, סט, עז, תוארו ופורסמו על ידי כנספחים למאמרים, תוך השוואה עם חכמים אחרים בני דורו שדנו באותם הנושאים.⁴³

תשובה מט שאנו מפרסמים כאן לראשונה, דנה במקרה קונקרטי של ר' משה אלטורטוש שנאלץ לעבור מקהיר לדמיאט (Damietta) כדי לגבות את חובותיו וכספי יתומים שהלווה, מיהודי שהיה שר המקום מטעם מושלה של מצרים. אגב כך, הוא נתמנה על ידי השר היהודי לגבות את מסי המקום ולקזז בהם את חובותיו. תהליך פרעון החובות התארך, ועל כן מבקש ר' משה אלטורטוש מאשתו להצטרף אליו ולעבור לגור בדמיאט. זו ממאנת בטענה -

"... מאיס עלי דירת הכפרים ודמיאט על שדה מצרים תחשב ואי אפשר לצאת ממצרים (קהיר - בערבית מסר) עיר גדולה לאלקים ללכת לדמיאט שהיא כפר. והמורי מתוך משנה החזיקו בימינה שהדין עמה דבהדיא שנינו (כתובות פ"ג, מ"י. מ.ל.) אין מוציאין מכרך לעיר כ"ש כפר וע"פ הדברים האלה עמדה במרדה זה שנתיים ימים..."⁴⁴

בניגוד למקרים שהבאנו בעבר, לא מדובר כאן בהתחייבות הבעל שלא להוציא את אשתו ממקומה, אלא באילוצים כלכליים אליהם הוא נקלע. רח"כ מצדיק את הבעל בתביעתו וזאת משלושה טעמים:

א. גם לדמיאט בשלהי המאה ה-ט"ז יש סטטוס של כרך "דכרך ועיר האמורי במשנתנו, לאו דוקא, דלאו בתר שמא אזלינן אלא בתר טעמא אזלינן כדאמרי בגמ' (כתובות ק"י, ב. מ.ל.) טעמא מאי אמור רבנן אין מוציאין מכרך לעיר דכרך שכית ביה כל מילי ובעיר לא שכית מינה. דכל

42 מ' בניהו, "אניות טעונות צמר וכסף ששלחה קהילת קושטא לעזרתה של צפת", אוצר יהודי ספרד, ספר ה, ירושלים, (תשכ"ב), עמ' 107-108.

43 מ' ליטמן, "תשובה אחת משו"ת ר' חיים כפוס"י, ממזרח וממערב, ב, ר"ג (תש"ס), עמ' 59-65, סימן א'. שם גם עמדתי על אישיותו של רח"כ. הנ"ל: "הקשרים שבין מצרים לקנדיה במאה ה-ט"ז וה-י"ז", סיני פח, (תשמ"א), עמ' נה-נו, סימן ב'. הנ"ל: "היחסים שבין הקהלים במצרים במאות ה-ט"ז וה-י"ז", פעמים 16 (תשמ"ג), עמ' 48-51, סימן עז. הנ"ל: "מתשובותיו של ר' חיים כפוס"י, טללי אורות ח (תשנ"ח-תשנ"ט), עמ' 102-106, סימן סו. הנ"ל: "משוט בתשובות רח"כ", שנתון קהילת מקור חיים בפ"ת (בדפוס), סימן סט.

44 שו"ת רח"כ ס"י מט, דף עז, א.

אתרא דשכיח ביה כל מילי קרוי כרך לענין כפייה... וא"כ דמיאט דשכיח
 בה כל מילי מוציאין ממצרים לה ולא שני לן בין כרך גדול לקטן...⁴⁵
 ב. הקשיים הכלכליים של הבעל אם לא יגבה את חובותיו, במקרה כזה
 כופין אפילו מדרך גדול לכפר קטן "... כאשר הורו שני המאורות הגדולים
 בעל הת"ד ורבינו מאריה דאתרא ז"ל בתשובותיהם...⁴⁶
 ג. יש לבעל דין אנוס - "דכיון שנאנס בעכבתו בדמיאט בשביל מעותיו ומעות
 היתומים שבזולת זה לא יוכל להשתלם חובו, אנוס הוא וגולה קריין ליה
 ומגלין את אשתו עמו...⁴⁷ "... ואין חילוק בין שנאנס בגוף או בממון
 דשניהם שוין דרחמנא אשויהו דכתיב בכל נפשך ובכל מאדך...⁴⁸
 מעבר לדיון ההלכתי והחידוש שיש בנימוק האחרון שר"כ מרחיב אותו
 וכולל בו את עצם השאיפה לביטחון כלכלי, יש בתשובה שלפנינו אזכורים
 למציאות הכלכלית והדמוגרפית שמאפיינת את חיי היהודים במצרים בשלהי
 המאה ה-ט"ז וראשית המאה ה-י"ז. יישובי היהודים הנוכרים בתשובה הם :
 קהיר (מצרים), דמיאט ורשית (Rosetta), כולם לאורך הדלתה ולחופי הים
 התיכון, והטיבה מובנת. כבר העיר הרדב"ז בדיונו בכשרותו של גט, את הדברים
 הבאים :

"... תדע שהרי מצרים (קהיר) אינה עומדת על הנהר ממש ואנו כותבין
 (בגט) דעל נהר נילוס מותבה מפני שעיקר הישוב שלה מפני נהר נילוס, וכן
 עיקר ישוב דמיאט מפני שהיא עומדת על הים... שבאית לדור ולהתיישב
 בה מפני שהיא קרובה לים לישא וליתן עם הספינות הבאות... דפוק חזי
 כמה מדינות ("מדינה" בערבית: עיר) יש במלכות מצרים שאינם לחוף
 הים ואין ישראל דרים בה...⁴⁹"

חידוש מסוים או תנא דמסייע, יש לגבי היישוב ברשיד. כבר הסתפק, ובצדק,
 החוקר א' דוד, אם הייתה במאה ה-15 קהילה יהודית ברשיד, כיוון שהנוסע
 האיטלקי ר' משולם מוולטרה שעבר במקום לא רמז למציאותם של יהודים

45 שם, דף עז, ב.

46 שם, דף עז, ב. הכוונה לתרומת הדשן, ס"י רטו וש"יית הרדב"ז, ח"א, ס"י תלה, תקט.

47 שם, דף עט, א.

48 שם, דף עז, ב.

49 ש"יית הרדב"ז, ח"א, ס"י קפב. כיו"ב שו"ת רח"כ, ס"י סד, דף קט, ב. א' דוד, יישובי היהודים
 במאות ה-16 - ה-17. בתוך: לנדאו, תולדות, עמ' 13-26.

בעיר, שלא כדרכו לגבי מקומות אחרים במצרים.⁵⁰ והנה בתשובה שלפנינו שזמנה הוא שלהי המאה ה-ט"ז, הספק הופך לוודאי, שהרי רח"כ אומר במפורש "... והנה כל ישובה של רשי"ד מאז שבתה ועד עתה שבעים שנה ואם בגבורות שמנים שנה, ואם רבינו ז"ל (הכוונה לרדב"ז שנפטר בשנת שלי"ג – 1573. מ.ל.) זה לו חמישים שנה שגזר אומר על רשי"ד בראשית ישובה, לכוף להוציא ממצרים לה,⁵¹ כ"ש דמיאט שהיא עיר קדומה עד מאד...".⁵² ואכן, אחרי כיבוש מצרים על ידי העות'מאנים (1517) וירידת המסחר האירופאי דרך אלכסנדריה, הפכה רשי"ד למרכז מסחרי חשוב עם קושתא ושטחי האימפריה בים האגאי. המושל עלי פשה שיפץ את החאנים במקום ואת הגישה לנמל.⁵³ מותר להניח כי חידוש היישוב היהודי במקום, קרה בעקבות גירוש ספרד ופורטוגל כשמצרים הפכה לאחת מארבע הפאו"ת שאליהן נדדו שרי צבאות ישראל כדברי הכרוניקאי ר' יוסף סמברי,⁵⁴ זה וזה גרם לעליית חשיבותה של העיר רשי"ד. פרט היסטורי אחר שיש לנו עליו ידיעות מרובות גם ממקורות אחרים, הוא עיסוק היהודים בהלוואה בריבית, בחכירת מסים ומכסים וכסוכנים פיננסיים. עמדו על כך כבר חוקרים רבים ואמכ"ל.⁵⁵

אחרון אחרון חביב, החידוש הלשוני של רח"כ לגבי המילה כרך. "... ופי' כרך בהא מילתא הוי ר"ל כרוך ומסובב ועגול בכל דבר שהאדם צריך לו..." אטימולוגיה עממית למילה כרך, ייחודית לרח"כ.⁵⁶

תודתנו נתונה לספריית ביהמ"ד לרבנים בניי על שהרשו לנו לפרסם את תשובות רח"כ. כן יעמדו על הברכה ידידי הרב ד"ר מ' עמאר, מנהל מכון "אורות

50 אי' דוד, שם, עמ' 26. שלא כדעת אי' שטראוס (אשתור), תולדות היהודים במצרים וסוריה תחת שלטון הממלוכים, ח"ב, ירושלים, תשי"א, עמ' 113 הטוען שבמחצית השנייה של המאה החמש עשרה ישבו יהודים ברשי"ד. להלן: אשתור...

51 שו"ת הרדב"ז, ח"א, ס"י תלה.

52 שו"ת רח"כ, שם, שם.

53 E.I. New Ed. Vol. 8 (1995), p. 438.

54 סמברי, עמ' 253. אשתור, שם, עמ' 445, 486.

55 מ' וינטר, "יחסי היהודים עם השלטונות והחברה הלא יהודית", בתוך: לנדאו, תולדות, עמ' 378-390. אי' בשן, "חיי הכלכלה במאות ה-16 – ה-18" בתוך: לנדאו, תולדות, עמ' 91-96, 98-102. ש' שטובר, על דבר המוכסין אשר במצרים – יהודים בעסקי התכירות של מצרים העות'מאנית, פעמים 38 (תשמ"ט), עמ' 68-94. אי' דוד, "לדמותה של החברה היהודית במצרים אחרי גירוש ספרד", בתוך: מ' אביטבול, גלית חזן רותם, יו"ט עסיס (עורכים), חברה ותרבות יהודי ספרד לאחר הגירוש, ירושלים, תשנ"ז, עמ' 62 הערות 18-19.

56 שו"ת רח"כ, שם, שם. ועיין במילון הגדול של אי' בן יהודה, מהד' 1959, כרך ג' עמ' 2518.

יהדות המגרב" על הפיסוק של התשובה ואימות המקורות, וקרן המחקר של מכללת "אורות ישראל" שאפשרה לנו לחזור ולטפל בתשובות רח"כ לקראת הוצאתן בדפוס.

ז. תשובת רבי חיים כפוסי

דף עז, א (סימן מ"ט)

זאת התורה אשר שם משה,⁵⁷ על אודות האשה הכושית אשר לקח⁵⁸ ונלכד ברשתה הנבון וחשוב כ"ר משה אלטורטוש⁵⁹ יצ"ו, מתושבי מצרים. אשר בהכינו טרף לביתו, הלוה את מעותיו ומעות יתומים קטנים אשר נתמנה אפטרופא עליהם, לאיש יהודי שר בישראל, אשר ביזו מחקרי ארץ⁶⁰ דמיא"ט⁶¹ במצות המלך יר"ה. ולא מצא ב"ח⁶² לגבות חובו, כי אם בלכתו למקום שיד השר היהודי החוא שולטת בו. כי אז ינוח לו לקבל מעותיו, להיות עומד שם וקובץ על יד ראשון ראשון. וכן עשה, וילך אל נפשו להתגורר בדמיא"ט עד שישתלם מעותיו. גם האיש החוא הלוה הנו', נתן לו יד ושם ומינהו לקבל מעשרותיו ולתת לו דבר קצוב בכל חדש ולקבל חובו מהבא בידו.

ויהי כי ארכו לו שם הימים,⁶³ זה עני קרא קריאת הגבר לאשת נעוריו דרך גבר בעלמה,⁶⁴ וישלח ביד הרצים, יום השכם ושלח, ותמאן המלכה לבוא⁶⁵ כי אמרה מאיס עלי דירת הכפרים, ודמיא"ט על שדה מצרים תחשב – ומכפרנהא

* תשובה זאת מופיעה גם בשו"ת ר' מאיר גאויזון כ"י בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי 127 8 דפים קג,א – קט,ב. היא לא פורסמה על ידי א' שוחטמן. קיימים כמה הבדלים לא משמעותיים בין שני כתבי היד והם צוינו להלן בהערות. בכל מקרה בשו"ת מהר"ם גאויזון בכ"י העיר "דמיאט" נכתבת "צמייט" ראה שו"ת מהר"ם גאויזון, במבוא, עמ' 93 הערה 16.

57 על פי דברים ד, מד.

58 על פי במדבר יב, א.

59 אין לנו פרטים עליו. בשו"ת רח"כ ס"י נו, דף פז, א. נזכר כמ' יעקב טורטוש. כנראה מוצא המשפחה הוא מספרד. מהעיר טורטוזה וכמה מבניה נזכרים במסמכי הגניזה. תודתי נתונה לדיד ד"ר ד' אברהם מהמכון לתצלומי כתבי יד בירושלים על המידע שמסר לי.

60 על פי תהילים צה, ד.

61 Damietta עיר נמל בקצה הדלתה המזרחית. היתה מערי המסחר החשובות ביותר בעורק המסחרי שבין קהיר לדמיאט ופרנסתה מעסקי יבוא ויצוא. היהודים במקום התפרנסו גם מחכירת הכנסות של תעשיית הסוכר שבעיר. ראה: א' דוד, יישובי היהודים במאות ה-16-ה-17. בתוך: לנדאו, תולדות, עמ' 19 הערות 56-58.

62 בעל חוב.

63 על פי בראשית כו, ח.

64 על פי משלי ל, יט.

65 על פי אסתר א, יב.

ואי אפשר לצאת ממצרים⁶⁶ עיר גדולה לאלוקים,⁶⁷ ללכת לדמיאייט שהיא כפר. והמורי מתוך משנה החזיקו בימינה שהדין עמה, דבהדיא שנינו⁶⁸ אין מוציאין מכרך לעיר, כ"ש כפר. וע"פ הדברים האלה עמדה במרדה זה שנתיים ימים. מוצא אני מר ממות את האשה⁶⁹ הזאת, העוזבת אלוף נעוריה בטענת שוא ודבר כזב. כי לא זו הדרך ולא זו העיר⁷⁰ הנקראת כפר, כי היא יושבת בספר ימא בשפר ארעא כגן ה', ושכיח בה כל מילי דארץ מצרים, והיא כאחת מערי הממלכות, קטנה בכמות ורבה באיכות. ואם ירדוף הקורא⁷¹ במה עזרת ללא כח, גם כי תרבו תפילה⁷² בעד דמיאט ותעלה לשמים שיאה עיר תבא ולא תוסיף, ומצרים כרך, ואין מוציאין מכרך לעיר שנינו.⁷³

נלחוש ליה באודניה אם שנית לא פרשו לך, דכרך ועיר האמורי במשנתנו⁷⁴ לאו דווקא, דלאו בתר שמא אזלינן אלא בתר טעמא אזלינן⁷⁵ כדאמרי בגמי.⁷⁶ טעמא מאי אמור רבנן אין מוציאין מכרך לעיר דכרך שכיח ביה כל מילי ובעיר לא שכיחי מינה דכל אתרא דשכיח ביה כל מילי קרוי כרך לעניין כפיה. ופי' כרך בהא מילתא הוי, ר"ל כרוך ומסובב ועגול בכל דבר שהאדם צריך לו. וא"כ דמיאייט דשכיח בה כל מילי, מוציאין ממצרים לה, ולא שני לן בין כרך גדול לקטן, דאלי"כ אין לדבר סוף, וא"א שימצאו בשוה קריתים בכל פרטיהם, ואנן תנינא⁷⁷ אבל מוציאין מכרך לכרך. אלא ודאי עיקר הדבר וטעמו הוי, אי שכיח ביה כל מילי או לא, ואי שכיח ביה כל מילי נדון ככרך ומוציאין מכרך לה, יהיה גדול או קטן, יקרא כפר או עיר.

66 הכוונה לקהיר הקרויה גם בערבית מסר היא עיר חדשה שנוסדה ב - 969 נקראה גם בשם "מצרים החדשה" להבדילה ממצרים העתיקה שהיא פוסטאט מדרום לקהיר. ראה: א' דוד, שם, עמ' 22-24 ובהערות לא.

67 על פי יונה ג,ג.

68 כתובות קי,א. (פיג, מ"י).

69 על פי קהלת ז,כו.

70 על פי מל"ב ו,יט.

71 על פי שמ"א כו,כ. כלומר, ואם יטען הטוען.

72 על פי ישעיהו א,טו.

73 כתובות שם.

74 כתובות פ"ג, מ"י.

75 על פי עבודה זרה סו, א. אם כי שם מדובר על טעמא במובן של טעם באוכלין בעוד שכאן, הכוונה לנימוק וסיבה. יש כאן שימוש דו משמעי במילה טעמא.

76 כתובות קי,ב.

77 כתובות קי,א.

ועיר וקדיש מן שמיא נחית ונחית לעומקא דדינא מאריה דאתרא מורינן ורבינו הרדב"ז ז"ל, כאשר שמענו כן ראינו בתשובותיו⁷⁸ שדן הלכה למעשה שמוציאין ממצרים לרשי"ד,⁷⁹ הואיל ושכיח בה כל מילי והנה כל ישובה של רשי"ד מאז שבתה ועד עתה שבעים שנה ואם בגבורות שמנים שנה⁸⁰ ואם רבינו ז"ל זה לו חמישים שנה שגזר אומר על רשי"ד בראשית ישובה, לכוף להוציא ממצרים לה, כ"ש דמיא"ט שהיא עיר קדומה עד מאוד, ונקראה בשם כפתור הלא היא כתובה על ספר הישר, כפתורים היוצאים מכפתור.⁸¹ ותרגם רבינו סעדיה גאון ז"ל, בערבי דמיא"ט,⁸² גם בלשון משנה נקראת קופטיקיא⁸³ וכן תרגם אנקלוס⁸⁴, דפשיטא ודאי דלדידיה ז"ל כופין להוציא ממצרים לה. ומי יבא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו,⁸⁵ ומי יערב לבו לגשת לחלוק על דבריו ולרדותו בתוך ביתו ח"ו, ולא מסתפי מעונשיה שלא יכוה בגחלתו רחמנא לישזבן.

ואפי' נודה לבעל הדין שדמיא"ט היא כפר בערך מצרים, לענין כפייה יש לנו אב זקן רבינו הנז' ז"ל, שכתב בתשובותיו⁸⁶ בשם בעל תה"ד⁸⁷ שאף במקום שאמרו חכמים אין מוציאין, אי איכא טענת ריוח מזוונות מוציאין. והסכים לדבריו במעשה רב והוסיף ז"ל מדיליה שאף במקום שבועה שנשבע שלא להוציא את אשתו, משום ריוח מזוונות פותחין לו בחרטה ומתירין לו שבועתו, וכופין את אשתו שתלך אחריו, ואם לא תאבה מקריא מורדת.

ולמד התר שבועה זו ממ"ש הריב"ש סי' צט,⁸⁸ במי שנשבע לאשתו שלא ישא עליה כי אם ברשותה, ועדיין לא קיים מצוות פריה ורביה, דמפייסה בדבר שרוב הנשים מתפייסות בכך, ואם לא נתפייסה פותחין לו בחרטה ומתירין שבועתו. וממנה למד רבינו ז"ל בנדון דידיה, שכיון שרוב הנשים חפצות ומתרצות ללכת

78 שו"ת הרדב"ז, ח"א, סי' תלה.

79 Rosetta עיר נמל בקצה הדלתה המערבית. היהודים במקום עסקו בסחר ועסקי כספים. לא הגיעה בחשיבותה ובמעמדה לדרגת שאר ערי הנמל ובמסחר כמו קהיר ודמיאט. ראה: א' דוד, שם, עמ' 26 ובהערות שם.

80 על פי תהילים צ, י.

81 על פי דברים ב, כג.

82 השווה תרגום חמישה חומשי תורה בלשון ערבית לרבינו סעיד גאון בן יוסף הפיומי, מה"ד נ' דירינבורג, פריס תרנ"ג. וכן תרגם רס"ג את "כפתורים" בבראשית י, יד.

83 כתובות פ"ג, מ"א.

84 תרגום אונקלוס לדברים ב, כג.

85 על פי קהלת ב, יב.

86 שו"ת הרדב"ז, ח"א, סי' תקט.

87 שו"ת תרומת הדשן, ח"א, סי' רטו.

88 שו"ת ריב"ש, מהד' צ' מצגר, ירושלים, תשנ"ג, ח"א, סי' צט, עמ' ד.

אחר בעליהן כדי שיהיו מזוונותיהן מרווחים, זו שמעכת את בעלה, בטלה דעתה אצל כל הנשים, ופתחין ליה בחרטה ומתחרט ומתירין לו שבועתו וכופין את אשתו.

ועתה לך נא ראה כי כל דבריהם ז"ל במי שנדחק בעירו במזונותיו ורוצה לצאת על הספק אל מקום פלוני אלמוני, אולי יהיה מנוח לכך רגלו, כדמשמע מתוך דבריהם, ואפי"ה פסקו ז"ל שכופין אותו להוציא. כ"ש וק"י באיש הזה שמזונותיו קצובים ומרווחים בדמיא"ט, דפשיטא ודאי דלדידהו ז"ל כופין את אשתו שתלך אחריו בכפיפת קומה. ואעפ"י שהרביי ז"ל בטה"א סי' ע"ה,⁸⁹ הביא דברי בעל תה"ד וכתב עליהם ולא נראו בעיני. לא שבקינן מאי דפשיטא להו לתרי בטעם וראיה כמו שהאריכו הם ז"ל במעניתם, מפני דחיתו של יחיד מבלי טעם וראיה.

ועוד מה אאריך לשון, וכבר קדמני חד צורבא מרבנן חסדא שמיה וחסדאין מיליה החכם השלם כה"ר אברהם מונסון⁹⁰ נר"ו, ועל צבאו נשיאו החכם השלם מהר"ר בצלאל אשכנזי⁹¹ נר"ו, אשר אישר וחיזק יד החכם הנז' בחותם אות אמת כי כל דבריו אמת וצדק, ואני אנה אני בא⁹² והכל הובא ונכתב בספר דברי החכם הנז' ולא הניח לי מקום להתגדר בו, ומה גם עתה בהיותי גולה ממקומי וכלי, ספרי, ידי אסורות ועיני עורות, וטרדת הלב העולה היא למעלה כמים לים מכסים. אך אמנם להיותי מצווה ועומד להשיב מפני הכבוד, כאיל אדלג מערוגה לערוגה ומחבורה לחבורה, אניח שתי שורות ואטול שורה, כי היכי דלימטי לן שיבא מכשורה.⁹³

והואיל ואתא לידן, אמינא מילתא להפיס דעתו של בעל הדין ותכל תלונותיו מעלינו לבל יהי מקום לזעקתו, אף כי אין האמת אתו. דדבר ברור אצלי ופשיטא לי שלא דברו חכמים במשנתנו⁹⁴ אלא ביוצא לדעת, רצוני לומר שהרשות בידו לצאת או לאו, ואף אם יצא הרשות בידו לשוב לעירו או לישב חוצה לה, בהאי

89 בית יוסף, טור אהע"ז, סי' עה, ד"ה: כתב בת"ה סימן רטו בשו"ת מהר"ם גאויזון בכ"י כתוב שהרב בע"ס בית יוסף זלה"ה בטור א"ה סי' ע"ה.

90 לא הצלחנו לאתר תשובה זאת של ר' אברהם מונסון, אך מתשובת הרשד"ם שנדרש פעמיים לנושא זה על ידי ר' אברהם מונסון, נראה שתשובתו של האחרון היתה ארוכה ופורטת יותר. הרשד"ם לא קיבל את פסיקתם של חכמי מצרים בעניין זה. שו"ת הרשד"ם, ח"ב, אה"ע, שאלוניקי, תקנ"ו – תקנ"ח (לבוב, תרכ"ב) סי' קעה.

91 לא הצלחנו לאתר הסכמה זאת של ר' בצלאל אשכנזי. בנדפסות היא לא נמצאת.

92 על פי בראשית לו, ל.

93 על פי סנהדרין ז, ב.

94 כתובות פ"ג, מ"י.

הוא שדברו חכמים אין מוציאין מכרד לעיר, לבל יגרע כח האשה, דעולה עימו ואינה יורדת.⁹⁵ אבל במי שנאנס חוץ לעירו ואינו יכול לחזור לעירו, ההוא ודאי מוליכין אשתו עמו ללכת אל המקום אשר הוא חונה שם. כי אינו בדין תורתינו התמימה שכל נתיבותיה שלום,⁹⁶ שאחר שנאנס חוץ לעירו שבגפו יבא בגפו יצא,⁹⁷ וישב בדד וידום,⁹⁸ ויתבטל מפניו⁹⁹ וירבה בהרהורים ושעירי ירקדו שם¹⁰⁰. ואין חילוק בין שנאנס בגוף או בממון דשניהם שוין דרחמנא אשוניהו, כדכתיב¹⁰¹ בכל נפשך ובכל מאדך.

ונייל שאף הרב"י ז"ל דלא ס"ל דמוציאין למזונות, יודה ז"ל במי שנאנס בין בגוף בין בממון דאנוס רחמנא פטריה וגולה קרינן ליה ומגלין אשתו עמו. וגם כי דברי אלה פשוטיי הם ולדברי רבינו והרב בעל תה"ד שהתירו משום ספק מזונות אתיא האי במכ"ש,¹⁰² ה' אלוקים יעזור לי לשוב אל מקומי, אז ינוח לי וישענו תחת העץ דמזון לכולא ביה, זה הים גדול ים התלמוד, ונלמוד אי"כ מהשתא בני"ד, שזה העני נאנס בעכבתו בדמיא"ט בשביל מעותיו ומעות היתומים, דבזולת זה לא יוכל להצילם אנוס קרינן ליה עד שישתלם. ואע"פ שהוא רשאי לזון בנכסיו ויכול לצאת, בשביל מעות היתומי אינו יכול לצאת, דבשלו הוא רשאי ואינו רשאי בשל עניים, כ"ש יתומים כי ה' יריב ריבם ויקדש בם. וא"כ אנוס מקרי וכופין את אשתו ללכת אחריו.

ואי איכא מאן דטעין היכי קרינן אנוס למי שהתודע לרשות, ואינו יכול לכופו כי מי יוכל לדין עם שתקיף¹⁰³ ממנו בהיות יד המלך שולטת עליו, להיפרע ממנו תחילה. ומי שהלוח את מעותיו לאיש אשר אלה לו לאו אנוס הוי, אכן טעינינן ליה דאנה"נ¹⁰⁴ דאונסא דטירחא יתירתא ועמידתו לפני הלוח לתבוע מעותיו,

95 על פי כתובות מח, א.

96 על פי משלי ג, יז.

97 על פי שמות כא, ג.

98 על פי איכה ג, כת.

99 מפריה ורביה. בשו"ת מהר"ם גאויזון בכ"י כתוב "לפריה וביה".

100 על פי ישעיהו יג, כא. כלומר שישבתו ללא אשה גורמת לו הוצאת זרע לבטלה, דבר שהוא לפי המקובלים גורם ליצירת רוחות ומזיקין. ראה עירובין יח, ב.

101 על פי דברים ו, ת. ברכות פ"א מ"ה. הגמרא בברכות סא, ב מפרשת את המשנה "ובכל מאדך – בכל ממונך יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו.

102 במכל שכן.

103 על פי קהלת ו, י.

104 דאין הכי נמי.

ודחייתו בלך ושוב ומחר אתן, וגם לכתו לדמיא"ט¹⁰⁵ לקבל מעותיו כולי האי סליק אדעתיה, וסבר וקביל משום מזונותיו שקשים כקריעת ים סוף,¹⁰⁶ ומה גם בזמן הרע הזה. אבל עכבתו בדמיא"ט לא יום ולא יומיים כי אם שנתיים ימים כולי האי לא סליק אדעתיה, ואונס קרינן ליה לגבי הא מילתא.

ואעיג דמהריק"ו ז"ל כתב בתשובותיו שרש סיג,¹⁰⁷ במי שהשליש את כל מעותיו ביד שלישי והשליש עכבם בידו, דלא אונסא מקרי אלא אונס הבא לו לאדם ע"י אחרים, לא הבא לו לאדם ע"י עצמו שהוא היה סיבה אליו, יש לחלק ולומי דהתם איירי לענין גט, ומשום חומרא דאשת איש לא הוי אונס. ואעיג דהתם קולא היא דפטר"י לה בגט שנעשה באונס זה דלא חשבי ליה אונס, מ"מ קולא דאתי לידי חומרא היא, ומ"ה¹⁰⁸ בעינן למיקם אעיקרא דמילתא אי הוי אונס או לא. אבל הכא לענין כפייה דליכא דררא דאיסורא, באונסא כל דהוא סגי לכוף את אשתו ללכת אחריו.

ולא זו בלבד אני אומי, אלא אפי' במי שהתחלת יציאתו ועכבתו חוץ לעירו היתה באונס, אעפ"י שסופה ברצון כגון שנפתחו לו שערי הצלחה, וירא כי היתה הרווחה ויכבד את לבו מלשוב אל מקומו, אונס מקרי לגבי מזונותיו והרווחתו, ומתחלתו לסופו אונס מקרי. ודמיא קצת האי מילתא להא דאמר"י בגמ'¹⁰⁹ באשה הנאנסה, אעפ"י שסופה ברצון כגון דאמרה הניחו לו וכי' דאנוסה מקריא לגבי יצרה. הא קמן אעיג דאונסא קמא הלך לו ונעתק לאונס אחר קל ממנו אונס מקרי, ה"ע כיון דתחלת יציאתו ועכבתו בעיר אחרת היתה באונס, אעפ"י שאח"כ היתה ברצון אונס מקרי לגבי מזונותיו.

ואעיג דיש לחלק דהתם חד מעשה והכא תרי, מ"מ¹¹⁰ לגבי האי מילתא דליכא דררא דאיסורא אין לדקדק כ"כ,¹¹¹ אלא באונסא דכל דהו קרינן ליה אונס ויצאה אשתו עמו. כ"ש הכא בני"ד דאיכא תרתני, אונס עיקרי עכבתו בדמיא"ט לקבלת מעותיו ומעות היתומים, ונוסף גם הוא אונסא דריוח מזונות הקצובים לו מדי חודש בחודשו, דפשיטא דלכ"ע כופין את אשתו במקל ורצועה ותוסר כל אשה רעה, כראוי לה מן הדין והוראת שעה.

105 בשו"ת מהר"ם גאויוון בכ"י נוסף "דרך עראי".

106 על פי פסחים קיח, א.

107 שו"ת מהרי"ק, מהד"י שי דויטש ואי שלזינגר, ירושלים, תשמ"ח, שרש סג, עמ' קטז.

108 ומשום הכי.

109 על פי כתובות נא, ב.

110 מכל מקום.

111 כל כך.

נמצא שהאיש הזה לבוש הבדים¹¹² אית ליה תלתא סמכין דדהבא להישען עליהם לכוף את אשתו לבא אצלו, ואם לא תאבה האשה ללכת אחריו נראת מורדת ודין מורדת יש לה. והנה הנם:

הראשון, דבגמי משמע דכרך ועיר האמורי' במשנה לא דוקא, שמא עיקר אלא טעמא עיקר, וטעמא דכרך הוי משום דשכיח ביה כל מילי, ומינה דכל אתר דשכיח ביה כל מילי כרך קרינן ליה. ואייכ דמיאייט דשכיח ביה כל מילי, כרך הוי ומוציאין מכרך ליה.

השני - אי דחיקא ליה שעתא ומזונותיו דחוקים, יכול לכוף את אשתו ללכת אחריו לבקש מנוח לכף רגלו אפי' מכרך גדול לכפר קטן, כאשר הורו שני מאורות הגדולים בעל תהי"ד ורבינו מאריה דאתרא ז"ל בתשובותיהם. ואם הם ז"ל כתבו דעל הספק מוציאין, כ"ש הכא בנדון זה שפסיקא ליה מילתא מדי חדש בחדשו דפשיטא ודאי דכופין.

השלישי הוא לבדו סגי לן למסמך עלוהי ויש בו די והותר, ולכפות על פי החולק פסקתר,¹¹³ דבני"ד כל אפיא שוין וכ"ע מודו שכופין את אשתו ללכת אחריו אפי' למדי, דכיון שנאנס בעכבתו בדמיאייט בשביל מעותיו ומעות היתומים, שבזולת זה לא יוכל להשתלם חובו, אנוס הוי וגולה קרינן ליה ומגלין את אשתו עמו. ואעפ"י שאחר שנשתלם מעותיו נפתחו לו שערי הצלחה וירא מנוחה כי טוב¹¹⁴ ויואל האיש לשבת שם, עכ"ז אנוס קרינן ליה כי אנוס לגבי יצרו, כי מי יוכל לכבוש את יצרו שישמע לקול מלחשים¹¹⁵ להניח מקום מוכן ומזומן מאוכלי המן דבר קצוב, וחדש נכנס וחדש יוצא ואכלו את חוקם מדי ספקם בהשקט ובשלחה, וילך לנוע על העצים.¹¹⁶ בודאי אין אנוס גדול מזה, וכיון דמ"מ אנוס הוא כופין את אשתו ללכת אחריו ויהיה שלום בחילם.¹¹⁷ והמחזיק בידה מתחזיק ביד לילית וחילה, ומעכב את הגאולה.¹¹⁸ ואחר שזכה בדינו אליבא דכ"ע לכוף את אשתו לבא אצלו, ולא שמעה לקולו מפי סופרים

112 על פי יחזקאל ט,יא.

113 על פי עירובין פ"י, מט"ו. אולי יש כאן כוונה לעקוץ כמו ששמים פסקתר על דבר אסור שרץ או גחלים בשבת. תמיד פ"ה, מ"ה.

114 על פי בראשית מט,טו.

115 על פי תהילים נח,ו. כלומר יועצים.

116 על פי שפטים ט,יא.

117 על פי תהילים קכב,ז.

118 יתכן שרומז לדברי רבי אסי ביבמות סג,ב. "אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף..." ופירושים רבים ניתנו למאמר זה.

ומפי ספרים, מעתה הרשות בידו לשדך ולקדש, והנערה אשר תיטב בעיניו מהור
ימהרנה לו, והיא תשב עד שתלבין ראשה כדין מורדת גמורה. ושבועתו שנשבע
שלא ישא עליה כי אם ברשותה ליתא ככלל דאדעתא שתמרוד בו ותעבור על
דברי חכמים לא אישתבע. ולפי א"צ¹¹⁹ התרה כלל.

ואם ראה תראה רבינו הנז' ז"ל, הצריך חרטה והתרה, התם היינו שנשבע
בפירוש שלא להוציא את אשתו חוץ ממדינתה, ובדאי דההוא גברא כוונתו
היתה בשבועה זו שאף במקום שאמרו חכמים להוציא קבל עליו שלא להוציא
כ"א ברשותה, וכשרוצה להוציאה חיילי שבועה עליה וכיון דחיילי שבועה עליה,
הצריכו רבינו ז"ל חרטה והתרה. וכן היא ההיא דהריב"ש ז"ל, שנשבע שלא ישא
על אשתו כ"א ברשותה, וכשרוצה לישא עליה חיילא שבועה עליה וצריך התרה.
אבל הכא שלא נשבע בפ"י שלא יוציאנה, אלא שבקיה¹²⁰ אדינא דאורייתא, ודינא
הוי בנדיד¹²¹ שיכול להוציאה כאמור, והיא אינה רוצה לקבל עליה את הדין
ולצאת, מורדת היא ודין מורדת יש לה, ואדעתא דהכי לא אשתבע ומותר לישא
עליה בלי התרה כי לא חיילא עליה שבועה כלל.

וזח נ"ל קושטא דמילתא, ופליאה (דעת)¹²² ממני ואתו של הרב הנז' נר"ו,
אשר ציוני להתיר שבועה זו - דאי שבועה ליכא כדאמרן, התרה למה? ואעפ"י
שחזר לכתוב אלי שנית, וז"ל וגם לדידי א"צ התרה, מ"מ משום חומרא דשבועא
לא ראייתי להקל. אי קאימנא קמי דמר אמינא ליה, ר' תורה היא וללמוד אני
צריך¹²³ הואיל וליכא שבועה מאי חומרא איכה. המורדת על בעלה מתשמיש, אם
אמור נאמר שלא ישא עליה עד שנתיר שבועתו, הא ודאי ליתא. הי"נ בניד
דכוותה ואי היא גופה.

האמנם אחר שגזר אומי הרב הנז' להתיר שבועה זו ובקש ממני לעמוד על
התירה, ככל היוצא מפיו יעשה ובכן במוותב תלתא פתחנא ליה לכ"ר משה הנז'
בחרטה ונתחרט ואמינא ליה מותר לך שרוי לך מחול לך,¹²⁴ לך אלה אבהתי
מהודה ומשבת, אנא כי הלבישני בגדי ישע,¹²⁵ לגמור מצוה זו על ידי, להושיע

119 ולפיכך אינו צריך.

120 בשו"ת גאויזון בכ"י במקום "שבקיה" כתוב "נשבע".

121 בנדון דידן.

122 בשו"ת רח"כ המקום ריק הושלם ע"פ שו"ת מהר"ם גאויזון בכ"י.

123 על פי מגילה כח, א.

124 בשו"ת מהר"ם גאויזון בכ"י הנוסח הוא "מותר לך, מותר, לך, מותר לך...".

125 על פי ישעיהו סא, ג.

האיש הזה אשר ראינו צרת נפשו¹²⁶ זה שנתיים ימים. כן ה' אלוקים יאמר די לצרותינו, יוסיף שנית ידו¹²⁷ להרגיענו ולהושיענו תשועת עולמים, לא נבוש בעה"ז ולא נכלם לעה"ב, יטע בלבנו אהבתו ויראתו לטוב לנו כל הימים¹²⁸ מרגשת פועלי און¹²⁹ לא ירא ליבי¹³⁰ כי לה' התשועה¹³¹ מכף מעול וחומץ¹³² ממתקומים. והדן אותנו לכף זכות יזכה לחוות בנועם ה' ולבקר בהיכלו¹³³ מכון לשבתו עולמים,¹³⁴ אל אלוק דלפה עיני¹³⁵ פודה את ישראל מכל צרותיו הוא יפדה נפשי מיד שאול¹³⁶ ושבתי בבית ה' לאורך ימים.¹³⁷ כה מעתיר גולה ממקומו אשר בעתוהו בלחות סביב¹³⁸ לבו חרד סר וזעף ועליו אמים, זן לפני רבותיו בקרקע¹³⁹ כורע ומשתחוה ומחוי קידה לפני חכמים.

הצעיר חיים פפוס

126 על פי בראשית מב, כא. בשו"ת מהר"ם גאויזון בכ"י חסרות המילים "... על ידי להושיע האיש הזה...".

127 על פי ישעיהו יא, יא.

128 על פי דברים ו, כד.

129 על פי תהילים סד, ג.

130 על פי תהילים כו, ג.

131 על פי משלי כא, לא.

132 על פי תהילים עא, ד.

133 על פי תהילים כו, ד.

134 על פי מל"א ח, יג. דהי"ב ו, ב.

135 על פי איוב טז, כ.

136 על פי תהילים מט, טז.

137 על פי תהילים כג, ו.

138 על פי איוב יח, יא.

139 בשו"ת מהר"ם גאויזון בכ"י חסרה המילה "בקרקע".